



KÉT

MAGYAR DIPLOMATA

A

TIZENHETEDIK SZÁZADBÓL

KÖZLI

SALAMON FERENCZ.

ÚJ KIADÁS.



BUDAPEST

KIADJA RÁTH MÓR.

1884.

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
 Jón- és Kétszeres Tudományi Könyvtár

Lelt. napló: 11 Lsz.: 13805

csőfort: _____ szám: _____



SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
 Jón- és Kétszeres Tudományi Könyvtár

Lelt. napló: 19038 / 9 sz.: _____

1950. XII. 31. csőfort: _____ szám: _____

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
 ÁLLAM- ÉS MŰTUDOMÁNYI KÖNYVTÁR

Lelt. napló sz.: 2041

T Á J É K O Z Á S.

A Szent István koronájához jelenleg tartozó terület a XVII-ik században — melyből az alábbi emlékek ránk maradtak — három külön souverain alatt volt megoszolva: egyiket a törvényesen megkoronázott magyar király birta, ki egyszersmind Németország császára volt; másikat a török szultánok a budai pasák helytartósága alatt; harmadikat az erdélyi nemzeti fejedelmek. A magyar király, ki Bécsben lakott, Pozsonyban tartá az országgyűléseket, s Pozsony volt az ország fővárosa. A király közvetlen hatalma alatt állott terület Kassától Pozsonyig, s Pozsonytól délnek Buccariig terjedt. Keskeny volt a terület, miután Kassa hosszúsági vonalán innen a Kárpátok ormától Egerig sem nyult le délnek — Eger a török kezében lévén. Pozsonytól a Duna mentén Komárom volt a határszéli vár, míg a kevéssel alább fekvő Esztergamtörökök lakták. Pozsonytól délnek még keskenyebb volt a terület. Komáromtól mintegy a Balaton hosszúsági vonalától nyugotra terült el Stiria határáig, s még ez a keskeny területbe is beékellett a török birtok Kanizsánál, úgy hogy Muraköz és Horvátország csak Stirián át közlekedhetett egész bátorságban Pozsony-nyal. Maga Horvátország ugyszólván csak Varasd és Zágráb megyéből állott, melyek pedig régebben nem is tartoztak volt Horvát-, hanem Tótországhoz. A régi Horvátország (a Kulpán túl) nagy részint török birtok volt s

csak a Frangepánoknak és Zrínyieknek a tengerpartig terjedt némely birtokai maradtak meg a régi Horvátországból, melyek ma a határőrvidék nagy részét képezik. — A török magyarországi birtokai ezekből nagyban tudhatók. A török az országnak épen derekát bírta, — a Duna, Tisza, Dráva és Száva síkságait.

Az erdélyi fejedelemsé nem csupán Erdély volt, hanem, mint mondtuk, Kassáig terjedt föl birtoka. Övé volt onnan kezdve Bocskai és Bethlen idejében az Erdély határáig való hét megye. Habár be nem kebleztetett is Erdélybe, a souverain jogot ott az erdélyi fejedelem gyakorolta. Övé volt a Tiszáig a közvetlen török felsőség alatti birtokok feletti némi földesuri jog, melyet a Tiszán inneni török „hódoltságok“-ban a király és annak alattvalói gyakoroltak, — úgy hogy elvileg az erdélyi fejedelem birtoka a Tiszáig terjedt egész hosszában. Debreczen, Várad az erdélyi fejedelmet uralta, valamint a hajduság is, mely mintegy katonai határőrvidéke volt Erdélynek a királyi birtokok felől.

Az ország mindhárom része 1541-től mintegy 1700-ig folytonos pör és háboru tárgya volt. A törökök kivált 1541-től 1606-ig el akarták foglalni egész Magyarországot, s hódításuk irányát a Duna folyása jelölte, melyen Bécsig, s onnan tovább, Németország belsejébe akartak hatolni. De a magyar király s a vele egy személyben egyesült német császár is nemcsak védelmi harcra volt hivatva. A magyar nemzet folyvást azt követelte királyaitól, hogy visszafoglalja a török által elfoglalt területet; mert ezen okból választák királynak azt, a ki egyszersmind Németország felett uralkodott. Ezenkívül a német császárok, mint a keresztyénségnek elvben világi fejei, (míg a pápa az egyházi főnek tekintetett) kötelezve voltak a mohammedanizmus terjedése ellen harcra kelni. Így a magyar királyok mind az ország mind a keresz-

tyenség nagy részének véleménye szerint teljes joggal folytathattak nemcsak védelmi, hanem támadó háborút is a szultán magyar birtokain.

A XVI-ik század folytában csakugyan a német császárok roppant hadseregeket hoztak a török ellen néha támadó harcra, de többnyire védelemre, mert a török serényebb volt támadó háboru indítására.

Már a XVI-ik században feltűnő, hogy a király támadó háborúi nem a közvetlen török terület ellen voltak intézve, hanem a kisebb hadi erővel rendelkező Erdély ellen, míg a szultán, kinek hódítási irányától Erdély félre esett, nem ment Erdélyre hódítási szándokkal: beérte azzal, hogy Erdély felett souverainitást gyakorlott s némi évenkénti adót vett fejedelmétől, — különben nem avatkozván dolgaiba, s csak a választott fejedelmek megerősítését tartván fenn.

Erdély politikája azért igen egyszerűen érthető abban az időben. A német császár lévén az ő hódításra vágyó s állandó ellensége, a törökre támaszkodott önvédelmében. Azt nem tehetette, hogy Magyarország függetlenül maradt részével egyesüljön; mert Erdély távol esvén Pozsonytól és Bécestől, a német császár s magyar király meg nem lett vala képes védeni a könnyebben hozzáférő török hatalom ellen, mely meg nem tűrhette, hogy hódítási vonala Erdélyből oldalt legyen fenyegetve; sőt hogy Moldva, Oláhország és az alsó Duna veszélyben forogjon. A királyiak erdélyi uralma könnyen azt vonta volna maga után, hogy Erdély a pasák uralma alá kerüljön.

Jött közbe még egy körülmény, mely Erdély különállását szükségesnek mutatta magok az egykoru erdélyiek szempontjából, és mely a különváláskor 1541-ben aligha fontos tekintet volt: ez a vallásos kérdés. A habsburgi német császárok V-ik Károly óta kisebb nagyobb hévvel

a reformatio ellen működtek, míg Erdélyben a XVI-ik században a három nemzet felettébb tulnyomó többsége protestans volt, s a protestantismus szélsősége, az unitáriusság felé hajló János Zsigmond alatt törvény által is államilag biztosított a protestantismus uralma Erdélyben. Habár a két Báthory, István és Kristóf katolikusok voltak, a három nemzet tömege kevés kivétellel megmaradt a protestantismuson és annak szabadságaiban. Az akkori időkben ezen szempont még fontosabb volt a tisztán politikai kérdésnél.

Hogyan lehetett volna tehát várni, hogy Erdély népe, bármennyire nem szerette a törököt, tatárt és azt, hogy fejedelme a szultán vazallja legyen, — a protestantismust üldöző német császárok pártját híven szolgálja? — Kétségkívül óhajták a Magyarországhoz való visszacsatoltatást s a haza egyesítését a török kiűzésével; de nem lehettek hő barátjai annak, hogy ez vallásos és politikai szabadságok árán történjék, vagy is, hogy a török császártól megszabadulván, a német császárok alá jussanak, kik nem csak anyagi, hanem szellemi kincseiből is megfoszthatnák az országot, mire hajlamuknál fogva könnyen tennének kísérletet.

Azért Erdélynek a török alóli felszabadítását csak oly német császár kísérthette volna meg, ki teljes biztosítékot nyújthat vala a vallásos s ezzel együtt a többi szabadságok iránti kedvezésre.

Ellenben alig lehetett eszélytelenebb politikát kigondolni, mint a melyet Báthory Zsigmond és Rudolf német császár követett Erdély irányában az 1591-ben kitört és 1606-ban végződött török háboru alatt. Mindketten nemcsak katolikusok voltak, hanem a jezsuiták befolyása alatt állottak. Ezek akarák felszabadítani Erdélyt a török alól Magyarországgal együtt; de csak azért, hogy a protestantismust és politikai szabadságot kiirtsák belőle. Habár

voltak hivei összes Magyarország fölszabadításának a török alól, s habár ama háboru némely fordulataiban a szerencse nagyon kedvezni látszott a keresztyén fegyvereknek mind Erdély felől mind Magyarországon, a nagy többség csakhamar elpártolt az ügytől különösen a császár tábornokainak vallásbeli- és politikai szabadságot nem kimélő s hallatlan vad kegyetlenségei miatt. Básta György bár a harcztéren megnyerte volt Erdélyt; de lélekben egy századra el lőn veszve az a német császárok számára.

Erdély a nyomornak végső széléig jutott a miatt, hogy eltért a Szapolyaiak politikájától, mely ebből állott: külső és fél függés a töröktől, s teljes belső szabadság és autonomia. Így a kis ország, minél mélyebben sülyedt a nyomorba, annál inkább az aránylag oly szép multu politikában látta jövőendőbeli boldogságát.

Fölszabadulása be is következett, még pedig oly politikai combinatio útján, melyet csaknem egy mind politikai mind hadtani lángész művének nevezhetnénk; s ez abból állott, hogy Erdély egy felső Magyarország ellen intézendő csapás által mentessék föl a német császár helyőrségei és politikai befolyása alól. Az Erdélyből a német tábornokok által kiszorított s bujdosóvá lett magyarok eszméje volt-e ez, kik közt a még fiatal Bethlen Gábor szerepet játszott, vagy pedig az általuk erdélyi fejedelmé kikiáltott Bocskai Istváné, adatok hiányában nem dönthetjük el határozottan; de az az ügyesség és erély, melylyel a terv oly gyorsan és fényes sikerrel hajtatott végre, azt engedi hinnünk, hogy maga a végrehajtó Bocskai volt a terv készítője is.

Sikerült neki nemcsak Erdély fejedelmi székét megnyerni és biztosítani, hanem Magyarországon is biztosítani a vallás- és politikai szabadságot; sikerült végre az, a miben a hosszú háboruban kimerült felek hét év óta

hiában működtek: a császár és szultán közötti békekötés.

Először is a hajduság segédelmével a felső vidékeken vetette meg lábát s Kassa lett működésének központja, honnan egyaránt hathatott mind Pozsony mind Erdély felé, a német császári seregeket külön választván egymástól. Támadása célpontja Pozsony volt és nem Erdély, mely utóbbi önkényt övé lesz, ha ama támadás sikerül. Ennek sikere pedig biztosítva volt; mert nem csak a hajduk — azon gyakorlott had — hanem a felső megyék s ugyszólván egész Magyarország népe az ő részén volt Rudolf zsarnoksága s vezéreinek és katonáinak rakonezátlanlansága miatt. Hozzájárult az, hogy már előbb biztosítva volt számára a török hadsereg közreműködése a császáriaknak az országból való kiszorítására.

Ez volt nagyból Bocskai hadi működésének terve, mely sikerült is szokatlan gyorsasággal.

De szintoly jól kigondolt és sikeres volt a terv diplomatiái oldala is. Mindenekelőtt a töröktől biztosíttatá magát Erdély fejedelemségében, melynek tetteleg koránt sem volt még ura. Ez nagyon kedvező föltételek alatt történhetett, mivel a nagy háboru által kimerült török a németek hatalma alatti s elpusztult Erdélyt most olcsóbban volt hajlandó odaengedni, mint más viszonyok közt.

Bocskai nem is ajándékkép nyerte Erdélyt, mint a szultánok eddig szokták adni a fejedelmeknek, hanem államszerződés alapján. Annyival többet nyerhetett ki, mivel a hadjárat őt Magyarország tényleges urává tette volt: a Porta őt magyar királynak kezdé czímezni. Bocskai azonban utóbbit nem fogadta el, hanem beérte Erdélylyel és a hozzácsatolt magyarországi megyékkel, oly föltételek alatt, melyek a szultánnak Erdély fölött más jogot nem hagytak meg, mint a fejedelem beiktatásának formaságát. Még az évenkénti adó fizetése is számos évre

el lőn engedve. Ezenkívül egy pont azt rendeli, hogy a Porta ne kössön békét a német császárral Bocskai hozzájárulása nélkül*).

Ez volt Bocskainak első diplomatai győzelme.

A második a bécsi békekötés, mely közte és a német császár közt kelt, s mely mint a lelkiismeretbeli és politikai szabadságok egyik államszerződése ismeretes, s törvénykönyvünkbe is, mint állandóul érvényes fölvetetett. Kelt az 1606-ban.

Harmadik ugyanezen évben kelt szerződés a zsitvatoroki, mely a német császár és török szultán közötti viszonyokat tárgyalja s mely Bocskai közbenjárásával jött létre. Bocskai azelőtt a törökkel szövetkezett volt, hogy a német császáron erőt vegyen. Most a bécsi szerződés által a némettel szövetkezett volt, hogy a törököt békekötésre kényszerítse. Valamint a törökkel úgy szerződött volt, hogy az nélküle ne béküljön a német császárral, úgy most a bécsi békében kiköté, hogy a császár egyszerre kössön békét a magyarokkal (és erdélyiekkel) és a törökkel.

A zsitvatoroki béke kedvezőbb volt a XVI-ik századbeli török békekötéseknél, s az nagy részben szintén Bocskai műve; mert az alkudozásokban az ő biztosai: Illyésházy István, Czobor Mihály, Nyáry Pál és Hoffman György játszik a békéltetők szerepét, s ők birták rá a törököt azon föltételek elfogadására, melyek a zsitvatoroki szerződésben foglaltatnak.

A zsitvatoroki szerződés levén mintája és alapja minden szerződésnek, mely 1606-tól kezdve hatvan évig a török szultán és magyar király közt keletkezett, s így az 1627-iki szőnyinek is, melyről az alábbi emlékek közöltenek, bővebben kell róla szólnom.

Az azelőtti békekötések a török 1541-ben történt

*) Szilágyi S. Erdélyország Története. II. k.

betelepedése óta 1606-ig, megalázóbbak voltak a német császárokra nézve. Ily szerződések keltek:

1547-ben öt évre; 1553-ban szintén öt évre. Azután 1559-ben folyván az alkudozások, Rusztán nagy vezér azt kívánta, hogy az élő szultán idejére köttessenek, a mi a török jogi fölfogással egyezett; de a keresztyén biztosok meghatározott számú évet tartottak czélirányosabbnak, s 8 évet indítványoztak. És valóban azután a XVI-ik században mindig nyolcz-nyolcz évré köttetik a béke, u. m. 1562-ben, 1568-ban; 1574-ben, 1583-ban és 1590-ben, (mely utóbbi szerződés 1592-ben kezdve volt életbe lépendő; de életbeléptét a háboru megelőzte). Mindezen hét békeszerződésben ki van kötve az évenkénti adó — mely 30.000 arany volt, s melyet minden évben ajándékokat is vitt ünnepélyes követségek szállítának Konstánczinápolyba. Keresztyén részen akarták ugyan a neve által szépiteni ama 30.000 aranynak az évenkénti beküldését azt tiszteletdíjnak czíniezván; de mind valóságban mind török fölfogás szerint az a béke megvásárlása volt: ugynevezett *harács*, melyet keresztyén községek és tartományok adóztak vagyonuk váltságául. 1584-ben Mezih pasa a római császárhoz írt levelében így szól: „Az adó (harács) pontosan beérkezett. Valameddig az adó befizetését folytatjátok, a békét fenn fogjuk tartani“ *). A követek iránt is azelőtt nagyon kiméletlenek voltak a Portán. A velencei követet egyszer bottal verték ki a divánból; több követet be is zártak, mint ez Kreckvicz császári követtel is történt 1590 körül, kinek kíséretét rabszolgaságra hurczolták.

A zsitvatoroki szerződés megváltoztatta azon viszonyt, mely szerint a magyar király úgy tünt fel, mint a szultán adófizető vazallja. Elhatároztatott, hogy 1606-on túl a két császár egyenlő rangúnak tekintessék a nemzetközi

*) Hammer; (nagy kiadás) IV. k. 146. l.

érintkezésekben. Az ajándékküldés megmarad ugyan; de a teljes kölcsönösség alapján, és csak minden három évben történjék, meg nem határozott összegekben. Azonban a király mintegy ezen jog megváltására ezuttal 200.000 tallér fizetésére kötelezte magát, mely egyszer s mindenkorra lerója a követelt adót*). A török fölfogással nem egyező újítás volt az is, hogy most a béke nem 5 vagy 8, hanem 20 évre kötötven, világosan ki lön jelentve, hogy azt nemcsak az élő szultán, hanem utódai is kötelesek megtartani, ha amaz idő alatt trónváltás történék**).

Maga a békealkudozás folyama is elütött a XVI-ik században gyakorlott szokástól.

A nevezett században a császár, midőn meg akará újíttatni a békét, Konstánczinápolyban mint alázatos kérelmezők nagy ajándékokkal jelentek meg követei, s onnan egy fennhéjázó okmányt hoztak Bécsbe, melyben a béke mint a szultán különös kegyelme lön feltüntetve. A zsitvatoroki béke, mint neve is mutatja, nem Konstánczinápolyban kelt s nem a szultán ruhája szélének csókolásával nyeretett, hanem a felek mint egyenjogúak értekeztek és irták alá biztosaik által.

Már a tizenöt éves háboruban (1591—1606) többször alkudoztak a császár biztosai nem Konstánczinápolyban, hanem a két harcra készen álló hadsereg között kitiizött helyeken (a szent-endrei és Margit szigeten) a béke fölött, mely azonban létre nem jött, míg Bocskainak sikerült őket nemcsak összehozni, hanem ki is békültetni.

Bocskai biztosainak jelentéséből érdekesnek tartjuk idézni az idevonatkozó részt, mivel ez némi fogalmat adhat az alkudozások külső formájáról.

*) Lásd a Toldalekban a zsitvatoroki szerződésnek az eredeti után közlött okmánya 1-ső, 2-ik, 10-ik, 11 és 12-ik czikkeit.

**) U. a. 12-ik pont.

Bocskai biztosai ezt írják:

„Az törökekkel való frigy tractálásnak elvégezéséért, kik mintegy mediatorok legyünk az német császár és török császár között, gyűltünk Ujváratt (Érsek-Ujváratt) össze, és ott várakozván, míg az török följebb jött és az németek alább:

„Az míg Ujváratt voltunk is, csak arrul volt inkább az két császár követi között az vetekedés, hogy mikor és micsoda helyen gyűljenek össze. Írásunk és követünk által nagy nehezen arra birtuk őket, hogy az pasa Esztergomon fölül három mérföldön jűjön és tul szálljon az Dunának. Az német urak, minthogy alább nem akartak jűni, Komáromon alól egy mérföldön jűjenek; mi közben legyünk az Dunán innet.

„Ez volt három hétig az Ujvárban levő dolognak summája.

„24-ik napján octobernek (1606) szállottunk az Zsitva-torok mellé. És immár egy hete, hogy ím ide szállottunk helyünkre, itt az *mezőn* vagyunk, sátor alatt nagy hidegen az Zsitva-toroknál. Az pasa, vagyon ötöd napja, hogy helyére feljűtt. Az németek harmadnapja, hogy ők is kijűttek. Vagyon csak egy kis mérföld köztök.

„Itt az Duna-parton és táborban létünkben csak az volt még eddig dolgunk, hogy egybehozzuk őket; magunk is jártuk őket. Az német urakat soha reá nem vihettük, hogy az pasához jűjjenek: forgatták sokképpen az „reputatiót“, és hogy egyébha is efféle dolgokban ő hozzájok ment az török. Az pasa sem akart följebb jűni (Kis) Ujfalunál, ki két mérfölddel vagyon Esztergomon fölül; de ő annál is följebb jűtt egy mérfölddel: Ha ő három mérföldig följűtt, méltó, ugymond, hogy az német urak is két mérfölddel alább jűjjenek hozzá. Küldte vala utoljára igen fő követit az németekhez, Habil effendit, az ki társa ebben az commissio dolgában, és Amhát tiháját

több fő törökökkel együtt; közülünk is Nyáry Pál uram velek együtt elment vala. Ott ő kegyelmek az pasa szavával és Nyáry uram az mienkkel igen voltak rajta, hogy persvadeálják nekik, hogy két kis mérfölddel alább és az pasához jűjjenek; de soha reá nem vehették ölköt, hanem azon török követek visszajűvén és hozzánk betérvén, mondák azt, hogyha mi hárman hűtűnkre arra felelűnk, hogy az pasának bántása nem leszen az németektől, hogy ök reá veszik az pasát, hogy ök az hatalmas császár reputatiójával nem gondolván, feljűjön az német urakhoz. Mi tudván, hogy az németektől semmi csalárdság rajtok nem leszen, hitűnkre feleltűnk, hogy békességes jűvése járása leszen. Így birta reá magát az pasa, hogy feljűjön hozzájuk, az német urakhoz.

„Azért 29-ik napján octobernek, vasárnapon *hadát elhagyván*, 23 sajkákkal jűtt fel az pasa sok fő török urakkal együtt. Előbb mihozzánk tért, ebédet nálunk ött, kiknek az mint lehetett, szeretettel gazdálkodtunk. Ebéd után egy sajkában vele ülven, mi is elmentűnk velek együtt az német urakhoz. Az partot sok nép fogta volt el; azonkívűl az Duna partjától fogva az urak sátoráig két felől gyalog és fegyveres németek sűrőn állottak rendet az Dunáig. Két ifjat az urfiak közül több főnépekkel küldték eleiben, Erdődi Kristófot és Dóczi Andrást, az német urak közül is Kristóf Teuffelt, az kit az Portára követnek rendelte; ő magok az sátoron kívül jűttek eleiben.

„Az sátorban leülven, az két német ur Molart, Althan, és az magyar urak: Turzó György uram, Istvánfi uram, Kolonics uram, Botthiáni Ferencz uram és Erdődi Kristóf uram, másfelől az pasa Habil effendivel és háta megött több fő törökökkel, mi is azon renden az pasával“*).

*) Eredeti a kismártoni levéltárban, Illésházy jelentése. (V. ö. Uj m. muzeum 1851—52. Ípolyi közlése.

Idéztük ezeket, habár nem a szerződés lényegéhez tartoznak. Az alkudozások, mint látni, külformák tekintetében is elég sajátosak. Táborozás volt az, s fegyveres alkudozás, mint valamely fegyverszünet dolgában. A császár részén 5000 ember volt Komáromnál s tetemesebb had Győrnél; Bocskai biztosainak kísérete mintegy 1000 ember, míg a török sem jelent meg fegyvertelenül s Esztergom és Buda őrsége állott háta mögött. Az alkudozás mezőn, a Duna bal partján folyt, s többnyire a császár biztosainak sátrában. Érdekes volt megjegyezniük ezeket, mivel az 1627-iki szőnyi szerződés alkalmával, mint Toldalagi jelentésében látandja az olvasó, e részben az összehasonlítások nem fontosság nélküliek.

A szerződés pontjainak taglatatába itt nem bocsátkozom. Az olvasó magokat a pontokat a „Toldalék”-ban e kötet végén találja, — azok nem szorultak sok magyarázatra. Csak azt a curiosumot emeljük még ki, hogy Spanyolországnak a békébe foglalása a török biztosok kívánságára történt, s hogy Erdélyről nincs szó a béke czikkei közt; de volt az alkudozásokban, hol abban lőn megállapodás, hogy Erdélynek és a Tiszán túli részeknek már van szerződése a török császárral; mivel pedig a Tiszán inneni magyarok ismét a király pártjára akarnak térni, azokra nézve álljon ez az új szerződés. Érdekes volt, hogy a török főbiztos, Ali pasa meglepetését mutatta a Tiszán inneni magyarok megtértén: ő azt hitte, hogy a magyarok még Bocskait ismerik uroknak. És erélyesen sürgette, hogy azokat a magyar várakat, melyeket Bocskai a németektől török segítséggel elfoglalt, vagy tartsák meg a magyarok Bocskai uralma alatt, vagy adják át a töröknek; mert semmi esetre nem a németek, hanem a magyarok részére foglalák el.

A zsitvatoroki alkudozások 1606. november 9-ikéig véget értek: a szerződést forma szerint aláírták a biz-

tosok. Kelt az három nyelven: török, magyar és latin nyelven. Nem tudjuk, melyik volt az eredeti fogalmazat. Nem lehetetlen, hogy a magyar, legalább későbbi példák azt mutatják, hogy ily szerződéseknél a latin szöveg csak fordítás volt.

A zsitvatoroki béke megkötése után Rudolf császár habozott mind ennek, mind pedig a Bocskaival kötött bécsi békének megerősítésében, habár az említett Teuffel Kristófot maga jelölte volt ki arra, hogy a béke okmányokkal Konstánczinápolyba menjen, s már az készen is volt az utra. Bocskai a békekötéseket csak egykét hónappal élén túl, Rudolf megbánta addigi engedékenységet, melyet a kénytelenség csikart ki tőle. Mátyás herczeg, mint a császár fölhatalmazottja és Magyarország kormányzója elhatározta volt a császárnak a trónról való letételét s egyesült a magyar, alsó-austriai és némely morvai rendekkel. A hajduk 1608-ban Érsek-Ujvárig jöven, fenyegető állást foglaltak el a császár ellen s egyszer-smind tetemes török hadsereg levén utban, az 1606-iki béke, melyet még a szultán nem ratificált, mivel a császár ünnepélyes követsége a szerződésben ígért 200.000 forinttal és a békeokmánnyal Konstánczinápolyba nem küldetett volt, — most veszélyben forgott ismét. De épen midőn Mátyás a hajdukat maga pártjára hajtá s rá szánta magát a bátyja elleni hadjáratra, — tehát még nem volt magyar király — ő és magyar biztosai egy pótlék által kiegészíték Érsek-Ujváron martiusban a zsitvatoroki békét, s juniusban ezen szerződésnek egy másik pótlékát írták alá. Mindkét 1608-iki okmány alább olvasható, a „Toldalék“-ban, a magyar eredeti után.

A szerződés aláírói kötelezék magokat Mátyás herczeg nevében, hogy negyven nap alatt elindítják a Portára a követet, ki megviend oda a kikötött 200.000 tallérból 150.000-et.

Nevezetesen, hogy itt a negyedik pontban ki van kötve, hogy az esztergomi faluk dolgában a biztosok a zsitvatoroki szerződés *magyar* szövegét kívánják Bécsből a mi arra mutat, hogy azt tekintették a leghitelesebb fogalmazatnak.

Különben az ujbári szerződés csak pótléka a zsitvatorokinak. Még a XVI-ik században is szokás volt, hogy a főbb vitás pontokra szorítkozott a fő szerződés, míg a határjárás, a faluk ügye és a határszéli kihágások későbbi elintézésre fenmaradtak, hogy biztosok által intéztessenek el a budai pasa és a magyar nádor vagy a király más fő embere közt. A zsitvatoroki szerződést követett többi békekötéseknél is ezen eljárás állandó volt.

Az ujbári szerződés is koránt sem volt megerősítése, vagy megújítása a zsitvatorokinak, hanem csupán kiegészítő pótléka, mely mint kisebb fontosságú részletezés nem kívánta meg a szultáni ratificatiót.

A zsitvatoroki szerződésnek a szultán által leendő megerősítésére, és a 150.000 tallérral Mátyás biztosainak april 17-dike körül kell vala elindulniok Konstantinápolyba, mert ekkor telt le a negyven nap a martius 8-ikán kelt érsekujvári szerződés után. Csakugyan ezen határidő után nem sokkal, május 1-sején el is indultak Konstantinápolyba Herberstein és Rimai, és september közepe táján, 1608-ban érkeztek oda.

A szultán ugyanazon évről october 11-ikéről kiadta a követeknek a zsitvatoroki szerződést megerősítő okmányt*).

De a megerősítés nem egyéb elferdítésnél. A bevezetésben egészen úgy van előadva a dolog, mint a korábbi szultánok szokták, hogy t. i. a keresztyének esdekeltek békéért Ali pasánál, azután most alázattal a szultán

*) A kismártoni levéltárban meg van az olasz és latin hiteles fordítás eredetiben. Az olaszt Negroni készítette, s kelte 1017-ik év Recsep hó 1-seje, a mi 1608. october 11-ikének felel meg.

kegyelméhez folyamodtak, ki nagylelkű megadni a kívánságot. A 200.000 forintot v. tallért illetőleg csak annyit mond, hogy azzal beéri ezuttal, s három évig többet kívánni nem fog; akkor pedig a *régi szokás szerint* adatik meg a szultánnak az, a mi a barátságához méltó.

A hol a szultán biztosítja a császárt, hogy nem fogja birtokait ellenségesen megtámadni, viszont kiköti, hogy a császár meg ne támadja se az ő birtokait, se Erdélyt, se Oláhországot és Moldvát; ezek az ő védelme alatt állanak. Igaz, hogy a zsitvatoroki szerződés 6-ik pontja hivatkozván a bécsi békekötésre, kiköti, hogy a mi Bocskainak engedtetett, maradjon nála; de annak értelme nem Erdélyre vonatkozott, hanem mint az 1606-iki alkudozásokból kitűnik, s érintők is, Bocskai magyarországi hódítmányaira. A szultán kikötése mindenesetre oly betoldás volt, mely a császárnak nem tetszhetett. Továbbá különös, hogy a spanyol királyra vonatkozó pontot kihagyta a szultán. Váczról megemlékezett ugyan, hogy várát kijebb terjeszteni nem szabad; de oly formán, hogy az maradjon jelen állapotjában. Azt kihagyta, hogy Vácz maradjon a keresztyének kezében.

A különös okmányban nemcsak számozva nincsenek a békeczikkek, hanem mintegy szándékosan összevissza keverve.

Ily megerősítéssel tért vissza Herberstein és Rimai Konstánczinápolyból 1609 új évére. De a rossz fogadtatás keserűsége, melyet különösen a Bocskai halála után bekövetkezett erdélyi zavarok fokozának, még sem érte végét rájuk nézve. A népjogról való régi török fogalmak el nem enyészének bizonyosságául a budai pasa a két követet letartóztatta csaknem egész évig s a fentebbi módon ratificált török okmányt a pasa a maga helytartója (kiájája) Ahmed által küldé föl Prágába. Az okmány visszaküldetett 1610-ben a Portára azon kérelemmel, hogy az eredeti szerződéshez híven fogalmaztassék.

A követek most Buonomo Péter és a tolmács Negroni András valának, titkáruk Starzer Mihály adatván melléjük.

Ezek 1610. május elején érkeztek Konstánczinápolyba. Negroni egy csausz, mint követ kíséretében az okmányoknak egy új megerősítését hozta magával *).

De ha utóbbi áll, t. i. Negroni 1610-ben vagy 1611-ben egy megerősített új okmánnyal tért vissza, az ismét nem a hiteles és elfogadható volt, mint Hammer tévesen állítja; mert világos a törökkel 1615-ben kötött bécsi szerződés 2-ik cikkéből, hogy a szultánnak a zsitvatoroki szerződést kielégítően megerősítő okmánya csak 1612-ben, május első napjaiban kelt **).

Igy hatodfél év telt bele, míg a szultán a zsitvatoroki békét megerősíté. Negroninak a megerősítés után is azt kelle hallania a nagyvezértől, hogy nem sokat ád ő arra a szerződésre, melyet a részeges Ali pasa Zsitvatoroknál kötött ***).

A zsitvatoroki békének itt csak nagyából vázolt diplomatiái története is eléggé bizonyítja, hogy nem gyűlölet okozta tulzással nevezték nemcsak vallásáért hitetlennek a törököt.

Szintoly hűtelenül járt el a Porta Erdély irányában. 1608-ban megerősíté Báthory Gábort a fejedelemségben. Még mielőtt az új fejedelem a német császárral szövetségbe lépett volna, sőt még midőn ezzel ellenséges lábon állott, egy más erdélyi fejedelmet nevezett ki, egy jellemtelen kalandor, Géczi András személyében, kit haddal is támogatott. A Porta nyilván megbánta azt, a mit Bocskai alatt engedett Erdélynek, valamint megbánta volt a zsitva-

*) Hammer, IV. 437.

**) Lásd a „Toldalékban“ és Katonánál 29-ik kötet, 610. l. A nevezett cikk szerint a szultán a mohammedán időszám szerint 1021-ben, Rebiulevvel hó elején erősíté meg a zsitvatoroki békét, a mi 1612. május elejének felel meg.

***). Zinkeisen, III. k. 690.

toroki szerződést. Kétségtelen, a Portát tulzó követelésekre ragadá az, hogy Mátyás császár jogát tartá Erdélyhez s a Homonnaiakban, kiknek idősbikét Bocskai végrendeletében fejedelmül ajánlotta volt az erdélyieknek, ellenfejedelmet léptetett föl és fegyveres intervencióra is serget küldött volt Erdélyre. De ez nem Báthori és Erdély hibája volt, és ellenszere az lesz vala, hogy a Porta által megerősített Báthori minél jobban támogattassék fejedelmi tekintélyében.

Mátyás joggal csak annyit követelhetett volna akkor Erdélytől, hogy a magyar koronától végkép el ne szakadjon; de fejedelmet erőltetni rá, a magyarországi részekben levő várait elfoglalni és területére a fejedelem ellen hadakat küldeni, nyilván igazolatlan volt a szerződések szempontjából.

Igy egyfelől a Porta fegyveres beavatkozása, másfelől Mátyás nyílt és alattomos eljárása már is fölbomlottnak mutatá a békét a török és német császár közt, s a tények logikájánál fogva nem lett volna egyéb hátra, mint hogy a két császár, az azelőtti században annyiszor ismételt módot követve, Erdély miatt magyarországi nagy hadjáratot kezdjen. De egy ilyen a nem rég bevégezett tizenöt éves háboru veszteségei után mindkét fél komoly meggondolásra intette, mielőtt hozzáfogna.

És így a nagy török háboru helyett az lőn az eredmény, hogy mindkét fél a szerencsétlen erdélyi fejedelmenné vált a másikon való boszuját. Báthori Gábor azt a hibát követte el — habár a viszonyokban sok volt, a mi mentette eljárását — hogy Géczi fölléptetése miatt a Porta iránt gyűlölettel telvén el, egész véd- és dacszövetségre lépett Mátyással. Mindamellett, hogy ez titokban történt és hogy egyenesen a Porta ellen nem volt világosan kihívó a szerződés, a török megtudta azt csakhamar és ellenséges értelemben magyarázta. Hadsereget küldött Erdélyre s az

elmenekült Báthori helyett a Portán kedvességben állott Bethlen Gábort kiáltatá ki erdélyi fejedelemnek. Báthori meggyilkoltatásának története — s épen Mátyás pártiak által — tudva van.

Habár a két császár ellenségeskedésének az erdélyi fejedelem adta meg árát életével, s mindkettő őrizkedett a nyílt háboru izenéstől, a két fél erdélyi intervenciója mégis a béke komoly veszélyeztetésének tekintetett. A Báthori idejében való viszály 1612-ben a két császár közt már nagyban folyt, midőn a szultán, mint láttuk, megerősíté a zsitvatoroki békét, azon záradékával együtt, hogy a mi Bocskainak adatott, arra nézve álljon az 1606-iki bécsi szerződés. És ezen 1612-ben megerősített zsitvatoroki szerződés daczára 1613-ban egy nagyobb török-tatár hadsereg megjelenése Erdélyben már-már új háborút támaszt vala.

Ezen háboru okhoz járultak mások is. A magyarországi várak körül a török portyázások nem szüntek meg s olykor véres összeesapások támadtak. Továbbá a török a zsitvatoroki és érsekújvári szerződések ellenére számos falut hajtott adózás alá, melyhez joga nem volt.

Mátyás, úgy látszik, hajlandó lett volna nagy háborut indítani a török ellen és csakugyan a német birodalmi rendektől hadsegélyt eszközölt ki. Ezenkívül örökös tartományait és Magyarország rendeit egy küldöttek által képviselendő közös gyűlésre hívta Linzbe, hogy a háboru és béke fölött tanácskozzanak. A rendek, tekintve Magyarország pusztult állapotját, békére szavaztak, nevezetesen arra, hogy a zsitvatoroki béke megújíttassék.

És csakugyan Mátyás a béke megkötéséhez látott. Mindenekelőtt Bethlennel, bár az erdélyi fejedelmi polczon nem örömet láttá, kötött frigyet 1615-ben, melyben Erdély szabad fejedelem választása s más szabadságai biztosíttatnak; de a magyar korona joga Erdélyre fenn-

tartatik elvben. Sőt Bethlen mint Báthori, kötelezte magát, hogy a császárt segíteni fogja minden ellenség, kivéve a török, ellen. Megerősítik az 1606-iki bécsi békekötést. Mármaros Huszttal együtt és Kővár visszaadatnak Erdélyhez stb. A szerződés kelt Nagy-Szombatban 1615. május 6-ikán.

Nemsokára követte ezt a törökkel való béke.

A Porta 1812-ben megerősítvén is a zsitvatoroki békét, a diplomáciai viszály folyton folyt az azon megújítva ejtett sérelmek miatt. Inkább ezek miatt, mint az ugyanazon szerződés azon kikötésének teljesítésére, hogy a Porta is küldjön követséget a császárhoz, 1614-ben egy követség jelent meg Mátyásnál. De mivel Dervis csausz és Ali bég, a követek, a szerződés ellenére ajándékok nélkül jelentek meg, nem bocsáttattak a császár elé.

Most 1615-ben, május 12-ikén egy 156 tagból álló fényes török követség vonult be Bécsbe. A követség vezetői Ahmet kiája és a keresztyén, de török szolgálatban állott Gratian Gáspár voltak. Azért jöttek, hogy a zsitvatoroki megsértett pontokat új érvényre emeljék újabb alkudozások által. — Ezen alkudozás eredménye lett az 1615-iki bécsi békekötés. Egyik nevezettsége, hogy a török biztosok a német császár székhelyén alkudoznak és kötik meg a frigyet.

A Bécsben kelt s Prágában a császár által 1616-ban megerősített 1615-iki szerződés eredeti szövege német volt. Ebből fordíták le hitelesen a biztosok magyarra és így irták alá együtt a német és török szöveggel a biztosok. Csak azután, a hiteles magyar okmányból fordíták latinra, és az a latin szöveg, melyet Katona az 1615-ik évhez kiadott, nem eredeti szöveg, hanem fordítás. Az, hogy az 1615-iki szerződésnek német szövege is van, még pedig az eredeti fogalmazat az, onnan magyarázható, hogy a békebizottság

három tagja, Klesl az elnök, továbbá Molard és Althan biztosok németek voltak, s alkalmasint ők fogalmazták *).

Az országban nagy panasz is volt a miatt, hogy a bécsi szerződésben oly nagy volt a német befolyás, s nagyobbak tarták azt, mint valóban lehetett. Az országos sérelmek közt hozták fel a császár ellen a hazafiak, hogy a bécsi szerződés hatván falut átengedett a töröknek, melyek pedig a magyar király területén feküdtek, Nyitra, Hont és Bars megyében, holott a zsitvatoroki béke 16-ik pontjában az mondatik, hogy mindazon faluk, melyek az első ízben való török birtoklásakor Esztergomhoz hódoltak, azok hódoljanak oda ezután is. A török azt állítja most, hogy 158 helység volt ilyen a most magyar területen fekvők közt; de magalkudtak 60-ban. A bécsi szerződés III-ik czikke, melyben ez foglaltatik, valamint a többi is cserében részletesebb szabályokat hoz minden tárgyra nézve, s kibővíti, magyarázza és megtoldja az előbbi. Különben az esztergomi faluk dolgában is annyi előny van a bécsi szerződés nevezett pontjában, hogy számot állapítván meg, nem oly határozatlan, mint a zsitvatoroki szerződés.

1616-ban küldetett b. Czernin Hermann és Gallo Caesar a Portára a bécsi szerződés pontjaival, melyeket a császár, némi módosítások levén szükségesek, 1616-ban megerősített. A császár követei nagy ajándékokkal s fényes kísérettel utaztak, s 1617-benjuni usban tértek vissza. Mindamellett, hogy ez a követség 300.000 forintba került, melyből a szultán ajándéka 55,000 forintot tett, nem érték czélt abban, hogy Lippa és Jenő várakat a török visszaadja. Ezeket Bethlen játszák a török kezére s Bocskai, Báthori, Géczi s maga Bethlen is megígérték volt a Portának ezen várak átadását, s Bethlen, kivált miután Báthori elrontá a viszonyokat, most kénytelen volt engedni, ha a Portával

*) A magyar eredeti szövegen kívül a német eredeti is pecséteivel együtt meg van a kismartoni levéltárban. Tract. Turc. Ugyanott a török eredeti is.

szakítani nem akart. Különben is politikája következetes volt a törökkel való jó barátság fenntartásában, a mit Erdély addigi története igazolt.

De Lippa átadása új meghasonlás magva volt a császár és a Porta közti diplomáciai viszonyokban, nem is említve, hogy Bethlen ellenszenvet s aggodalmat keltett Bécsben a töröknek tett ezen nagy engedménnyel.

A bécsi szerződést mint a zsitvatorokit egy pótlék-szerződésnek kellett követnie, mely a hódolt faluk, a szenvedett károk és a békének új várak építése által való sérelmét kellett tárgyznia. Csakugyan a bécsi szerződés alkalmával is a biztosok ezen kisebb rendű dolgokat el nem végezhatték, hanem külön bizottságra hagyták. Először négy hó határoztatott ezen ügyek eligazítására; de 1616. május 1-sején a határidőt megnyújták s tizenkét hónapra tették (mint a Toldalékban az eredeti okmány bizonyítja). Az ezt tartalmazó okmány olasz, magyar és török nyelven íratott alá a két fél által.

A komáromi szerződés, mely 1618. februárban kelt, a bécsinek pótléka és első helyen szabályozza az esztergomi 60 falu állapotját, melyek adózása kivételt módon van rendezve. Egy formáserinti s aláírt külön okmányban elő van számlálva a 60 falu neve, melyek Nyitrában, Barsban, Hontban feküdtek messze a magyar határvárak háta mögött. Szól a kártételek helyrehozását illető módokról; de az újonnan épített kis erődök ügye itt sem volt befejezhető — az új biztossági munkálatra halasztatván *).

Mire a bécsi szerződés a komáromival együtt életbe lépett volna, ujra kitört a viszály 1619-ben. Így a zsitva-

*) A komáromi szerződés úgy látszik 3 nyelven íratott alá: olasz, magyar és török példányban. Egyik sem jelent még meg. A kismartoni levéltárban meg van az olasz eredeti, s azt közlöm. A többi s így a magyart is nem találtam. A Katona által közlött latin nem eredeti, hanem fordítás; de hű fordítás.

toroki szerződés, melynek a bécsi csak megújítása volt, soha sem birt rendezett állapotot teremteni.

1618-ban, midőn az előbbi szultán Ahmet meghalván, Ozmán ült trónra, új követség ment üdvözlétére. A követek *Molard* és *Liptai* valának. Ezalatt II. Ferdinánd tényleg a Magyar- és Csehország, valamint az örökös tartományok feletti uralkodására jutott, s azonnal kiűtött ellene a forradalom minden országában és tartományában. Bethlen kezét fogott velők s 1619-ben csaknem összes Magyarország urává lett. A beszterczebányai országgyűlés nemsokára magyar királynak kiáltá ki. De 1620-ban Csehországban az ellen-király, pfalczi Friderik, ki a Ferdinánd ellenesek másik feje volt, Prágánál megveretvén, a török elkezdé veszteni a szövetséghez népek és Bethlen iránti bizalmát.

A beszterczebányai gyűlésről Magyarország rendi követeket küldének Konstánczinápolyba, Dóczit és Rimait, kik az örökös német tartományok követeivel együtt működjenek ott. Eleinte jól állottak ügyeik; de Ferdinánd prágai győzelme után a török biztatások megszűntek.

Még egy oly esemény is adta elő magát, mely a török barátságban való bizalmat Bethlen párthiveiben szintugy megingathatta.

A törökök 1620-ban szeptemberben megindultak volt Budáról Karakász pasa alatt látszólag Bethlen segítségére; de valóban csak haszonlesésből; mert megszállották s elfoglalták Vácot, melyet Bethlen várnagya *Strucz* és Bethlen katonái őrzöttek. Bethlen még első kijövetelével, 1619-ben elfoglalta volt Vácot Fülekkal és Nógráddal együtt a királyiaktól, s így voltak Vác gyöngye várfalai közt az ő katonái.

Bethlen már rég odaigérte volt ezt a különben rozant és kis erődöt a töröknek; de, úgy látszik, az ígélet csak kecsegtetés volt a tetteles török szövetség kinyeré-

sére. A törökök magok vevék ki a jutalmat, mielőtt megszolgáltak volna. A fejedelem ellenségei annyival súlyosbb vádat hozhattak föl ellene a miatt, mivel ő volt, ki fejedelemsége kezdetén Lippát, Jenőt a királyiaktól elfoglalván, egyenesen s önként török kézbe adta volt, mint láttuk. A királyi kormány később folyvást sürgeté Vác visszaadását a töröktől, mint a mely a zsitvatoroki, bécsi és komáromi szerződés ellenére foglaltatott el, mely szerződések fölbontva nem voltak még. Bethlen azzal menté magát, hogy ő nem adta át azt, s valószínű, hogy maga sem szereté annak török kézbe jutását, annyival inkább nem az esemény idején, mivel megtudta volt, hogy a Porta kéz alatt a felső Magyarországon nagy birtoku és tekintélyű Hommonait, Bethlennek a lefolyt harcokban is egyik legnagyobb ellenségét biztatá az erdélyi fejedelemség elnyerésével, miben a császár képviselői, Gallo Caesar követ és Starzer residens buzgón működének. A törökök arra hivatkoztak, hogy a magyarországi rendeknek Besztercebányáról Konstánczinápolyba küldött követei: Dóczi István és Rimai János elismerték a török szultánnak Vácához való jogát, holott Dóczi és Rimai, mint keresztyén részen állíták, épen annak visszaadását kérték. A törökök azt az elégtételt adták, hogy Karakász pasát Vác elfoglalása miatt letették, s helyébe csakhamar az esemény után Kara-Mehemet pasát nevezte ki a szultán budai vezérre; de Vác megmaradt a töröknél.

A béke-alkudozások 1620-ban és a következő évben gyakori ellenségeskedések közt is folyván a császár és fejedelem közt, végre a béke megkötöttet Nikolsburgban 1622-ben január 7-ikén. A szerződés biztosítja Magyarországnak saját törvényeiben foglalt politikai és vallásos szabadságait. Bethlen lemond a királyi címéről; de német birodalmi fejedelemmé neveztetik ki, valamint Oppeln és Ratibor sléziai herczegségeket rászállítja a császár. Hét

magyarországi megye: Abauj, Bereg, Zemplén, Borsod, Szabolcs, Ugocsa és Szathmár a fejedelem kezében maradtak (Mármaros, Bihar, Zaránd, Arad és Krassó egy része különben is Erdélyhez tartozott). Ki van kötve az is, hogy Bethlennek harmincezer forint fizettetik évenként a magyarországi megyékbeli várak épentartására.

Az 1619—22-iki események után még a császár a török békét nem tartá annyira megzavartnak, hogy új békeszerződés köttessék a szultánnal. De 1623-ban új háború tört ki Bethlen és a császár közt, melyben a törökök is nagy részt vettek, habár csak rendetlen hadakkal. 1623-ban, míg a háború javában folyt, küldé a császár senftenauai Kurtz Jakabot a Portára egész ünnepélyességgel s nagy ajándékokkal, rá bírándó a Portát, hogy segédseregét Bethlentől visszavonja, sőt hogy végkép elálljon Bethlen segélésétől. Kurtz 1623. október 23-ikán tartá ünnepélyes bevonulását Konstánzinápolyba. A Portán kijelenté, hogy a császár nem akar új békét kötni, — csak az 1617-től számítandó húsz évre szóló frigy pontjait érvényben tartani. A nagyvezér mindent megígért neki. A Bethlennel szövetségben volt hatalmak ügye Németországon rosra fordult volt s Bethlen is jónak látta egy időre fölhagyni az ellenségeskedéssel. Bethlen a császárral 1624. május 8-ikán kötött békét, s ezt követendő volt egy török békekötés, mely 1625-ben csakugyan megiratott, Gyarmatnál Komáromon alól.

Az 1624-ben, Bethlen és a császár közt szerzett békének történetírásunkban nem találom *nevét*, azaz kelte *helyét* följegyezve; de minthogy az alkudozások Bécsben fejeztettek be, nevezhetjük azt egyszerűen „bécsi“ békekötésnek, mint Jászai teszi.

Az 1625-iki gyarmati békeszerződés, mely a szultán és magyar király közt volt létesítendő, hosszasan folyt a nevezett évben a két fél biztosai közt, míg ugyanazon év

májusában megkötöttet, melynek szövegét az olvasó a „Toldalék“-ban találja. Ez már magyar, török és *latin* nyelven íratott alá. Itt is, mint a bécsi szerződésnél, a biztosok közt erős német contingenszt találunk; de az alkudozások nyelve s a tolmácsolás tulnyomóan magyar volt, a török tolmácsok latinul többnyire nem, csak élő nyelveket értvén.

Az 1615-iki szerződéssel abban megegyezett a gyarmati, hogy a zsitvatoroki szerződést vette alapul; de különbözött az 1615-ikitől abban, hogy most, mint Zsitvatoroknál, az erdélyi fejedelem képviselői is részt vettek az alkudozásokban s a szerződést alá írták.

Hasonlított a gyarmati szerződés abban is a zsitvatorokihoz, hogy mezőn, sátor alatt alkudoztak. Különbözött pedig abban, hogy a megyék mindenike meghívott Komáromba, hogy ott adják elő a török által a béke ellen rajtok elkövetett sérelmeket.

De leginkább abban hasonlított, hogy a vitás tárgyak nagy része, még Vác ügye is, utólagos egyezkedésre halasztatott.

Mint hogy a szőnyi béke alkalmával erős vita foly Vácra nézve, szükségesnek látom annak ügyét a zsitvatoroki békétől 1627-ig előadni.

Vácra a zsitvatoroki békekötés 13-ik czikke azt tartalmazza, hogy ama vár a magyar király kezénél maradjon, habár megnagyobbíttatása tilalmaztatik.

Tudva van, hogy az 1591-től 1606-ig tartott háborúban Magyarország elveszté Kanizsa és Eger várát, míg a magyar király hadai a töröktől visszafoglalták Nógrádot, Szécsént, Füleket, Drégely-Palánkot, Visegrádot és Váczot, hogy más birtokváltozást ne említsünk.

A Zsitva torkolatánál a német-magyar táborban tartott békealkudozások alkalmával a királyi biztosok s nevezetesen az egyik, Battyáni, követelő hangon azt kívánta,

a török adja vissza a háboru alatt elfoglalt Kanizsát, mire a török főbiztos könnyedén azt felelé, hogy „az bizony nem leszen.“ Ő, utasításánál fogva, egy követ vagy csak egy marok földet sem fog általadni a keresztyének-től elfoglalt területből.

Mindamellettt harmad napra, u. m. november 2-ikán, 1606-ban a török követelé Fülek, Szécsén, Nógrád, Pálánk, Vác és Visegrád visszaadását. Erre a király egyik német biztosa rögtön megfelelt. Ti is adjátok vissza, ugymond, Budát, Esztergomot, Egret, Kanizsát; mert azok is a mi császáruké voltak. A magyar biztosok pedig azt jegyzék meg, hogy ilyeket ne kívánjanak a törökök; mert ama várak nem német, hanem magyar kézben vannak. A török szultán fölfogadta, hogy a magyarokat egy vártól sem fosztja meg. Nem azért adta magát a magyar nemzet (Bocskaival) a hatalmas török szultán oltalma alá, hogy várait elkivánja tőle. Sőt a nemzet híi szolgálataért még jutalmat is várhatna a szultántól. Azért ne kívánják a törökök ama várakat, mert lehetetlent kívánnak.

Következő nap a mily határozottan kívánták viszsza a német-magyar biztosok Kanizsát, szintoly határozottan utasította vissza a pasa ezen kívánságot és követelte Nógrádot, Vácot s a többi említett várakat.

A török biztos november 4-ikén azt felelte, hogy a török is segített a magyar nemzetnek; de azon hitben, hogy az egész nemzet Bocskai híve marad. Most érti azonban, hogy a Tiszán inneni magyarok visszaállottak régi királyukhoz. Azért ama várakat nem hagyhatja kezökben.

Az alkudozás nyilván fönn akad, ha a keresztyének ép oly határozottan követelik Kanizsát, a törökök pedig a felvidéki várakat. De Bocskai biztosai közbe vetvén magokat, mindkét fél csak három-három biztost küld ki alkudni, kik november 5-ikén találkozáván, a török most

csak főkép Vácot és Visegrád alsó várát kívánta vissza. Kijelentvén két nap múlva a pasa is ezen kívánságot, hozzá tette Kanizsát illetőleg: „nincs annyi fejem, hogy kiadjam.“

A király biztosai végre november 9-ikén lemondtak Kanizsa visszaköveteléséről; de azt felelték, hogy ők sem adhatják ki Vácot, ha mindjárt e miatt félben szakadna is az alkudozás. Ezen főakadály elhárítatván, még ugyanaz nap elkészült a zsitvatoroki béke okmánya, melyben, mint előrebocsátottam, külön czikk köti ki, hogy Vác keresztyén kézen maradjon^{*)}.

Említettük fentebb, hogy a szultán 1608-iki megerősítő levele meghamisította volt a Vácot illető pontot is.

A bécsi békekötésben 1615—1616-ban semmi említés sincs Vácról; de a mennyiben ama szerződés megújítja a zsitvatoroki pontokat, a magyar királynak Vácához való joga szintűgy el van ismerve.

Nincs szó, természetesen, Vácról az 1618-iki komáromi békeszerződésben sem, mely csak a hódolt faluk s némely kártételek dolgát illető pótléka a bécsi szerződésnek.

De már Gyarmatnál 1625-ben Vác, miután időközben csalárdul a töröké lett, erős vita tárgya.

Említettük, hogy a török 1619-ben hogyan foglalá el Vácot. Az első alkalommal, t. i. az 1625-iki gyarmati békeszerződésnél, azt visszakövetelték a király biztosai. A törökök arra azt felelték, hogy nekik joguk volt ezen vár elfoglalásához; mert az megtorlás Bolondvárnak a magyarok részéről történt kirablása miatt. És habár Vác nagyobb Bolondvárnál, méltó, hogy a ki másnak egy oszpora kárt tesz, husz oszporáig bűnhődjék. A magyar biztosok erre azt felelték, hogy Bolondvárért nem Vác

^{*)} A fentebbi részletesbb adatok, a kismartoni levéltár eredetijéből. Tractatus Turc. I.

tekintendő kárpótlásnak, hanem Zala-Egerszeg, melyet a törökök kiraboltak *).

Bolondvár és Egerszeg dolga pedig (melyet történetünk csak főlemlít, de meg nem magyaráz) nagyon különös módon jött szóba.

Bolondvár egy Balaton melletti kis erősség volt a törökök birtokában. Nádasdy és Kolonics 1603-ban, s így azon háború idején, mely a zsitvatoroki békekötést megelőzte, és Vác elvétele előtt tizenhat évvel foglalta el a töröktől Lakkal együtt, Bolondvárból a keresztyén had sok hadi szert és roppant zsákmányt szállítván el **). Úgy látszik, a várat le is rombolták utóbb a magyarok, s helyette a törökök később Szemesvárt építették a zsitvatoroki szerződés ellenére, mely ilyest tilt ***).

Bolondvárról szó van az 1615-iki bécsi békekötés 4-ik cikkében, mely azt tartalmazza, hogy a székesfehérvári kárral együtt a Bolondvárról elvitt értékek is megtéríttessenek.

Az 1618-iki komáromi pótlékszerződés erre nézve azt tartalmazza, hogy a bolondvári károk a király elintézésére bizatnak, másfelől, hogy minden kölcsönös kártétel menjen feledésbe, kivéve a Bolondváron és Egerszegen tett károkat, melyekre nézve az határoztatik, hogy az onnan elvitt értékes tárgyak adassanak vissza kölcsönösen. Ezenkívül külön kiköttetik az Egerszegen a törökök által ejtett foglyok szabadon bocsátása.

Zala-Egerszeg kirablásáról, mely pedig egyik vitás pont vala a békekötésekben, hallgat történetírásunk, sőt datumát sem teszi ki.

Egerszeg kirablása a török által 1616-ban, júliusban történt, holott már 1615-ben meg volt kötve a bécsi béke.

*) Jászai, a „Gyarmati béke“ Tudománytár, 1837. II. kötet 1-ső füzeté és Szalay, Galantai gróf Eszterházy M. élete, II. k.

**) Pethő és Ortelius.

***) Jászai az i. h. 69. l.

Ime Egerszeg történetéből egy kis mutatóvány, a mint egy kelti idő nélküli panaszkönyvben a lakosok saját vallomása után följegyezve találom.

„Mi, egerszegi polgárok, hitünk után mondjuk, hogy elsőbben; az mikoron szultán Szulimán császár Szigetvárárt megvette, megholdultatván ez mostani romlott városunkat, nyughatatlan Alibég, pécsi Memhet deák birt bennünk'. Volt derék sarcunk mind az molnákkal (mal-mokkal) együtt 125 forint. Az meghalván, jutottunk kaposi Husszajn aga birtoka alá; volt akkoron is sarcunk 125 forint; császár adója 45 forint. Husszajn meghalván, Musztafa bulyok-pasára maradtunk. Jóllehet 22 bocskoros iszpájánk vagyon; de köztök fő Musztafa bulyok-pasa Kaposvárbán.

„Mikor Egerszeget megrablatá 1616 esztendőben 1-ma julii, volt akkorbeli kárunk 10,000 forint. Csak rabot is vittének nagyostul aprostúl 300-at; levágtak benne 17-et. Ezenkívül mindenféle lábas marháinkat elhajtották, az kit földaláltak; városunkat éppen elégették szentegyházunkkal együtt, csak egy ház sem maradt. Kanizsáruul váltság nélkül adtak meg 53-at, — az többi mind oda veszett, az ki meg nem változhatott.“

Előadják aztán a lakosok, hogy a bulyok-pasájok hívására közülök többen hazamentek s újra behódoltak; de adójok nagyon magasra emeltetett, — holott csak 35 „polgári“ adót fizető van a városban, úgy hogy újra félnek a város fölégettetésétől az adó meg nem bírása miatt. (A 35-ön kívüli adófizetők szolgál-e vagy talán nemesek, ezuttal nem határozhatjuk meg.)*).

Egerszeg nyilván nem volt 1616-ban keresztyén területen, hanem hódoltság vala, s így a töröknek fizetett adót, bár szintén fizetett keresztyén részre is. Hogy a

*) Kismartoni levéltár, eredeti. Tract. Turc. I. 108. a szönyi szerződés okmányai közt.

magyar király követeli egy török területen a török által tett kár megtérítését s az szerződésileg jogosnak van elismerve, még különösebbé teszi eme magában is különös esetet.

Világos az, hogy Egerszeg a komáromi szerződésben mintegy a bolondvári esethez analognak vétetik; de volt ráadása is; mert 1627-ben Eszterházy nádor azt is fölhozta a bolondvári kárra nézve, hogy midőn Mátyás császár a törökök által szenvedett károkért 18,000 forintot fizetett volt a töröknek, a Bolondvárból elvitt értékes tárgyak kárpótlása is ebbe volt betudva. *) Valószínű, hogy ezen összeg egyszersmind a fehérvári kárpótlás is volt; mert a bécsi szerződésben a kétféle kár együtt említetik. A török tehát annyival inkább kárpótolt volt Bolondvárért, mivel az egerszegi kárt soha meg nem térítette **).

A gyarmati szerződés függőben hagyá Vácz dolgát, — s a rendes követségekre mondá bizandónak (a 2-dik czikkben) azon vár visszaadásának kieszközlését.

A gyarmati béke-alkudozásokban részt vett volt Kurtz Jakab is, a ki azelőtti évben konstánczinápolyi követ volt. Elutazása után Lustrier maradt Konstánczinápolyban az előbbi residens a császár részéről.

Az 1625-iki gyarmati békeszerződés soha sem jutott a megszentelésig a Porta részéről, habár Ferdinánd császár szentesítette volt. Minthogy pedig a megerősítés meg nem érkezett, a nádorra lett Eszterházy sem nevezé ki azon biztosokat, kik a hódoltságról, a kártételéről és palánkokról tanácskozzanak. A bécsi békét kiegészített komáromi szerződésnél a palánkok ügye függőben maradt; a gyarmati szerződésnek pedig nem is volt pótlék-szerződése, minthogy a fő-okmány sem erősített meg.

*) Galanthai gr. Eszterházy M. élete III, 112. l. sajtó alatt.

**) U. a. u. o.

Megerősítése Konstánczinápolyban mindaddig halasztatott különböző ürügyek alatt, míg 1626-ban a Portán új kajmekám (azaz nagyvezéri helyettes), és Budán új vezérpasa neveztetett ki: az előbbi Recsep, az utóbbi Murtéza pasa volt, — s mignem ezek Bethlennel kezét fogván, új hadjáratot kezdének a császár ellen az 1626-ik év szeptemberében.

Bethlent sikerült megnyerni az angol-hollandi szövetség részére, s ennek viszont sikerült eszközül használnia a Portát is.

Az új hadjárat nevezetes epizódja volt a harmincz éves háborúnak. A terv az volt, hogy a protestans hatalmak közül a svéd király foglalkoztassa a katolikus szövetségben volt lengyeleket; az angol zsoldos had Mansfeld alatt jöjön Sléziába, hol Bethlennel egyesülvén, hátba fogják a német császár hadait, míg a dán király homlokban támadja meg. Azonban az angol segédhadakat Wallenstein császári vezér Németország belsejében megverte, míg a másik császári vezér, Tilli, a dán királyt foglalkoztatta. Mansfeld az angol önkénytesek maradványaival és Ernő weimari herczeg hadaival Slézián át Magyarországnak tartott, Wallenstein mindenütt nyomában lévén.

September 3-ikáig Mansfeld és a weimari herczeg átlépte Magyarország határát a jablunkai szoroson, és a Vágon átkelvén, a Nyitra völgyében járt tábort. Wallenstein 7-ike táján érkezett utána s megszállott Vágújhely-nél; hogy később huzamosan Galgócznál táborozzék, Mansfeldet nem üldözve. September közepe után Murtéza budai pasa is kiindult, habár a Wallensteinnal egyesült nádor, Eszterházy Miklós kísérleteket tett a törökök békén marasztására, hivatkozván a gyarmati békére, melynek ratificalását a budai pasa álürügyekkel halasztatá a Portán. Ugy látszik, ezen béke sürgetésekor történt az,

hogy a nádor a budai vezért azzal fenyegeté, hogy Komáromnál két hídat veretvén a Dunán által, majd ki fogja erőszakolni a pasától a békét.

Azonban a törökök Budáról kiindulva, Nógrád és Hont megye déli részén több falút fölégettek, Damasdot, az Ipoly melletti kis erődöt elfoglalták és úgy mentek Nógrád vára alá, melyet ostromágyuikkal lövetni kezének.

Wallenstein Galgócra és Eszterházy Pozsonyból most Érsek-Ujváron egyesíték hadaikat, hogy Nógrád fölmentésére menjenek; de vagy azt hitték, hogy a török csupán fenyegető mozdulatukra fölhágy az ostrommal, vagy kerülni akarták egy komolyabb török háboru előidézését, — holott a pasa későbbi vallomása szerint (mint Toldalagi alábbi naplójából kitűnik) a török had nem állott épen válogatott csapatokból: annyi bizonyos, hogy a nádor és német vezér lassan mozogtak, míg végre megkéstek; mert september utolsó napjaiban, 26-ikától 30-ikáig, Bethlen átlépven a magyar király területére, utóbbi napon Wallenstein és Eszterházy a Drégely-Palánkhoz érkezett Bethlennel találkoztak, ki Nógrádtól a törököket is magához vonta. Bethlen csellel kerülte ki az összetűzést; mert Mansfeld és a weimari herczeg hadai nem egyesültek volt vele. Az öt vagy hat hadsereg, mely ellenségesen állott szemben, döntő ütközetet nem vívott: de Wallenstein hadai a kisebb csatázások és fárasztások, a beállott esős és téli idő s végre a pestis által felényire olvadtak le. Sokat szenvedtek a Bethlen részén volt hadak is, mi miatt a béke mindkét részen ohajtandóvá lett, s azt meg is kötötték Pozsonyban az év végéig. Bethlen az ellenségeskedések nagyobb része alatt Barson tarta fő hadi szállást, a békealkudozások folyama alatt Körömczön mulatott, melynek környékén levő falukba szállásolta el a török segédhadat is, — pedig hallatlan volt,

hogy a török keresztyén falukban szállásoltassék; de hal-
latlan volt az is, hogy novemberben és deczemberben is
táborozzék a török. Bethlen a pozsonyi szerződést Lőcsén
ratificálta, s többek közt aláírt egy külön szerződést,
melynek erejénél fogva a török vezértől huzamosb fegyver-
szünetet eszközöl ki, mely alatt derék békekötés létesül-
hessen. A vezérnek Körmöcz táján mulatása alatt folyt
némi előleges izenétváltás Eszterházy nádor és Murtéza
pasa közt, melyre az alábbi okmányokban történik némi
czélzás, s melynél egyebet nem is tudunk az ügyről.
Csak annyi bizonyos, hogy török részről is megadatott
a fegyvernyugvás 1627. január 1-sejétől martius végéig.

Midőn az idegen hadak Magyarország földéről kivo-
multak, Bethlen is Erdélybe vette útját. Ekkori haza-
mentvében történt az, a mit maga ír alábbi IV-ik közle-
ményben, hogy a király és nádor mily ajánlatokat
tétetett neki Lónyai Zsigmond által, melyek szerint a ke-
resztyén fejedelmek egymás közt kibékülvén, közös erővel
fogjanak a török uralom megszüntetéséhez. Való-e a mit
a fejedelem állit, nem vizsgáljuk, — annyi bizonyos, hogy
ő maga tett ilynemű propositiót 1624-ben is a császárnak,
s ő volt az, ki 1627. apriljében a király egyik követe,
Hosszútóti előtt, bőven fejtegeté a török elleni szövetekezés
szükségességét. Így bizonyos az, hogy ily terv már
létezett; s az alábbi IV-ik közleményben a fejedelem által
állitottakat akkor is természeteseknek fogjuk találni, ha
maga volt a terv alkotója; mert arról volt szó, hogy a
török előtt mentegesse magát, mely némi hírt vett ilyes
tervekről, vagy pedig szántszándékkal maga is közlé annak
egy részét, a maga elvádlása nélkül, hogy a törököt egy-
kissé félelemben tartsa, s kimutassa neki, mily kecsge-
tésekkel akarja megtántorítani a német császár azt az áll-
hatatosságot, melylyel ő a török barátság iránt hű marad.

Az 1627-ik év folytában Bethlen fejedelem külső

viszonyai nem állottak kedvezően. Az angol-hollandi és dán szorosabb szövetség, valamint a háttérben velük működött francia is, nem teljesíték ígéretöket, mely szerint havonként némi pénzsegélyt kelle szolgáltatniok a fejedelem részére. Már pedig a fejedelemnek kellett nemcsak saját hadait tartania, hanem a Németországról bejött Mansfeld és Ernő weimari herczeg hadait is, sőt magok a törökök sem voltak ellátva pénzzel. Így kedvetlenség támadt benne a szövetség iránt. Mansfeld hada a pozsonyi békekötés után fölbomlott s maga Velence felé véve útját, Dalmatiában érte el halála; Ernő weimari herczeg szintén meghalt Trencsínben. Behozott hadaik töredékekben szállingóztak ki Sléziába. A két nevezetes vezér halála és hadaik fölbomlása nagy veszteség volt a protestans szövetségre nézve. Németországon egyedül állott a dán király a német császár két hadserege ellen: Tilli közvetlenül szemben volt vele, míg Wallenstein is kétségkívül összeszedvén magát s kiegészítvén hadait, utóbbival volt csatlakozandó, a mi az 1627-iki nyáron meg is történt.

A Porta nagyon szorult állapotban volt. Míg a per-sákkal nagy háboruba volt keveredve, míg ez rá nézve szerencsétlen volt, Kis-Ázsia nagy részét egy lázadó pasa tartá hatalma alatt.

Ez a híres Abaza pasa volt *), ki a szultáni trónváltozásokat, melyek palotai forradalmakból indultak, és a janicsárok és szpáhik egymás közti ellenségeskedését alkalmul használá maga függetlenné tételére s egyszerűsmind okul arra, hogy magát az ozmán birodalom reformátorának hirdesse. A szpáhik pártjára állván, a janicsárok ellen irtó háborút folytatott és többször győzelmesen összetűzött a szultán hadseregével. Csaknem veszélyesbb ellenséggé vált volt, mint maga a „kazul“ (így ne-

*) Kemény János emlékiratainak kiadásában hibásan áll: Abara..

vezték törökösen az akkori magyarok a pasát). Ezenkívül zavarok voltak a Portával szövetséges tatárság közt is, kiknek kánja szintén lázadásban volt a Porta ellen.

Igy tehát Bethlen nem várhatott török segítséget, — s tudta azt, hogy a Porta nagyon hajlandó a német császárral való békére. De tudta másfelől, hogy a német császár is örömetest békül; mert fő-feladatának tekinté a németországi háborút bevégezni a protestansok elnyomásával, miben egy magyarországi hadjárat csak az erő kényszerített megosztása által is gátolá. Azért mind konstantinápolyi követe Mikó Ferencz, mind budai megbízottja Toldalagi Mihály egyelőre nem működtek határozott irányban.

Ezek nagyból az előzmények, melyek után és közt az 1627-iki szőnyi alkudozások megnyitak.

A szőnyi béke-alkudozások 1627-ben

az alábbi négy közlemény tárgyai.

Ezen alkudozások elkezdődését onnan kell számítnunk, midőn Toldalagi 1627-ben martius közepén Budára érkezett, és tartottak ugyanazon évi september 13-kaig — így körülbelül egy fél évig.

Bethlen fejedelemnek Toldalagihoz intézett utasítása, mely e kötet első közleménye, alkalmasint nem mindjárt ezen követ feljövetelekor adatott kezébe, hanem az alkudozások folyamában küldetett föl neki; de mint a fejedelemnek az alkudozások első stádiuma idejéből származott okmányt, jónak láttam első helyre tenni. Mint látni fogjuk, a szőnyi béke-alkudozások vezetését a szultán elegendő teljhatalommal a budai pasára és Bethlenre bízta; sőt meg volt hagyva Murtéza budai pasának, hogy a fejedelem tudta és beleegyezése nélkül mit se határozzon, s azért különös a fejedelemnek a vezérhez és biztosaihoz küldött azon intése,

hogy minden fontosabb ügyben Konstánczinápolyból várjanak utasítást. A fejedelem alkalmasint nem akarta magára venni a protestans fejedelmek azon vádját, hogy maga mozdította elő a töröknek a német császárral való megbékülését. Érdekes az is, hogy mint látni fogjuk, Toldalagi az egész békealkudozás folyamában nemhogy sürgetné Erdélynek a békeokmányba leendő beiktatását, hanem úgy tettei magát a király biztosai előtt, mintha fejedelmének közömbös volna: akár beírják Erdélyt az okmányba, akár nem; azonban pedig meg van hagyva a török biztosoknak, hogy ők sürgessék egész erélylyel azt, hogy Erdély biztosítására is legyen egy czikk a szerződésben.

Toldalagi naplójáról fölösleges bőven szólnom; mert az ő naplója a szőnyi békekötésnek nagyon részletes története s *az eddigelő ezen alkudozásokról ismert adatok nagyon keveset, vagy semmit sem adnak az ő földérítésére*, míg maga ezen napló nem egyéb, mint azon ügy lefolyásának földerítése.

Toldalagi alábbi följegyzései félig *napló*, félig *okmánytár*. Közli mindazon leveleket, melyek az alkudozás alatt kezébe kerültek, s melyeket maga másolt, kivéve — fájdalom — azokat, melyeket Bethlen fejedelem intézett hozzá; mert naplója, úgy látszik, a fejedelem számára iratott, s azért nem tartá szükségesnek lemásolni ezeket.

Van még egyéb sajnálni való is. Az olvasó gyakran talál pontokkal kitöltött üres helyeket ezen naplóban. Ezek némelyike az alkalmatlan helyen való hányódás következtében a papír és betűk chemiai meghamvadása miatt merőben olvashatlanná vált szavak helyei, másika pedig papirosostól együtt le van szakadva az eredetiből. Sőt a napló vége hiányzik is; mert az alkudozások krónikája 1627. augusztus 18-ikáig terjed, míg a béke a következő hónap 13-ikán kötött meg — s így mintegy 25

nap krónikája hiányzik, hogy a szőnyi béke-alkudozás története egészen benne legyen foglalva.

Mindezen hiányok mellett is a magyar történetírás fő-forrásnak használandja Toldalagi naplóját a szőnyi béke megírásához, s az eddig ismertek egész összegével szemben ez csaknem egyedüli forrás. Csonka ugyan; de elmondhatjuk, hogy a szőnyi béke-alkudozások menetét csak azon napig tudjuk, a meddig ő megírta, t. i. augusztus 18-ikáig.

Tudjuk ugyan, hogy Jászai Páltól a „Tudománytár“ 1838-iki IV-ik kötetében egy több ívre, s mondhatni egész kis könyvre terjedő munka jelent meg kizárólag a szőnyi békéről; de az úgyszólván csak némely érdektelenebb töredékeit foglalja magában a tárgynak. A szőnyi békéről keveset tudott, s azt sem mind jól. Nem tartozik ide roszalást fejezni ki azok földolgozása módjára s a szerző történetírói ítéleteire nézve — csak az anyagnál maradván, elég annyit mondani, hogy nem ismerte Toldalagi naplóját s azért keveset tudhatott a dologról, a mi pedig nem hibáztatás, — valaminthogy magam sem igénylek különös érdemet ezen napló közzétételéért. Föllelése mások érdeme, s enyém csak a sajtó alá rendezésnek bár fáradságos, de nem a lelki tehetségeket nagyon igénybe vevő munkája.

Toldalagi naplója maga az eredeti után van közölve, s valószínű, hogy az az egyetlen egy példány, mely valaha létezett. Apáink többet adtak a harci érdemekre, mint a diplomatiái észre. Ha Toldalagi és Tassi valami száraz hadi krónikát irnak, valószínűen sok másolatban meg volna kéziratban is művök. Az utókor úgyszólván csak az emlékek vastagabb vonásait, melyek hadi tettekről szólnak, őrzé meg híven, míg az ész finomabb művei elenyésztek, mint az előttem fekvő napló kézirati példányán a betűk.

Magok az akkori kor diplomatái sem voltak többnyire nevezetes emberek. Ha Toldalagi és Tassi egy-egy rozzant palánkot megvédenek, vagy valahol huszáraikkal ötvenhatvan török martalóczot megszalasztanak, sokkal nagyobb hírnévben állottak volna. De ők csak írástudók voltak, habár jó nemesi családbeliek, kiket ide-oda országos diplomatiai küldetésben rendelének. Toldalagi — mint a budai pasa egyszerű józan észszel helyesen jegyzé meg — kövéreket érdemelt volna; de sem azelőtt nem volt kövére, sem Bethlen nem jutalmazta volt meg ilyennel; Tassi pedig, Eszterházy nádor titkára, íródiákja volt. Nevezetes államférfiak nem igen jártak követségekbe a XVII-ik században; s a diplomataság nem volt kitüntetés és rang, mint a mi időnkben. Legfeljebb béke-alkudozásokra küldének nagy tekintélyű férfiakat; de Bethlen a gyarmati és szőnyi békénél leendő képviseltetésében nem a fényt és rangot, hanem a tehetséget nézte. Követségeknél magok a királyiak sem magyar főurat küldének Konstantinápolyba. Még megvolt nálunk az a szokás, melyet egyenesen a diplomacia keletkezési fészkeből Olaszországból vettünk, hol nem az állam legtekintélyesebbjei, hanem az írástudók, kik abban az időben nem voltak nagy becsültetésben, küldének külföldre, hol nagyon szegényül látták el a mindennapi nélkülözhetlen tartással is. Innen van, hogy Dante, Petrarcha, Boccaccio, Guicciardini és Macchiavelli mind jártak diplomatiai küldetésekbe, s utóbbiról, ki szegény ember volt, tudva van, mily szegényül díjazta hazája. Hazánkban a XVI-ik századbeli Verancsics, habár később egyházi méltóságra jutott, nagyon hiven emlékeztet ezen olasz diplomátákra: utóbbi még abban is hasonlított hozzájuk, hogy olasz költeményeket írt.

Bethlen Gábor diplomatái sem voltak külsőleg és rangjuknál fogva tündöklő férfiak. Mind a mellett, hogy a Bethlen idejébeli portai angol követ sir Thomas Roe

sem volt valami nagy ur a maga hazájában, az erdélyi fejedelem gyakran beküldött követeiről azt írja, hogy alig különbek egy-egy „groom“nál (lovásznál). Csak a nagyobb béke-alkudozásokra és ünnepélyes követségekre küldtek abban az időben főurakat.

Toldalagi Mihály azonban úgy látszik idővel diplomatiái ügyessége által híressé lett s Bethlen és Rákóczi György főispánsággal és birtokadományyal is jutalmazák: Maga az említett angol követ is őt némileg ki látszik venni az általános szabály alól: nagy becsüléssel szól róla, kivált Mikó Ferenczcel összehasonlítva, kit nagyon feltűnő ravaszságaiért nem kedvelt.

Toldalagi úgy látszik, egész őszinte hittel szolgálta Bethlent, s azért diplomatai ereje nemcsak az óvatos tartózkodásban állott, hanem gyakran azon komoly őszinteségben, melyben volt valami meggyőző. Szépen kitűnik ez különösen azon párbeszédből, melyet Eszterházy Dániellel négy szem közt folytat nyulásházában, s melyet az olvasó az ő naplójában alább leírva talál. A konstánczinápolyi angol követ is őt becsületesebbnek, őszintébbnek írja a fejedelem többi követeinél; Murtéza budai pasa szokott naivitással kérdi tőle egyszer: Nem vagy-e te atyjafia a fejedelemnek, hogy annyira egy gondolatban vagytok?

Toldalagi egész élete, úgy látszik, leginkább diplomatiái foglalkozásban telik el. Számos utat tett kivált Konstánczinápolyba, hol a török s általán az európai diplomatiák szövédékeibe be volt avatva. Alig is tudunk egyebet életéről, — még születése évét és helyét sem tarták fenn a hazai emlékek. Ha még hozzá tesszük, hogy ő katolikus létére is egyik legbuzgóbb híve volt két erdélyi protestans fejedelemnek és így a protestans ügynek, és hogy 1603-tól 1639-ig találjuk nyomait diplomatiái működésének, elmondtuk azt a mi eddig talán egyetlen élet-

rajzi vázlatában, a gr. Mikó Imre által Kolozsvárt 1855-ben kiadott „Erdélyi történelmi adatok“ II-ik kötetében találunk, mindazon ismert lelkiismeretességű kutatások mellett is, melyekről a nevezett irodalmi vállalat nagy-érdemű szerkesztői ismereteseek, kik ezuttal sem mulaszták el a családi és nyilvános levéltárak felkutatását Toldalagi életrajzához való adatokért.

Ugyanazon vállalat nevezett kötetében ki van adva Toldalaginak egy általános emlékirata, vagy inkább krónikai följegyzései s egy két levele. Ama följegyzésekben az 1627-iki szőnyi alkudozásról is szó levén — Toldalagi utal a szőnyi békéről „oda hátrébb“ megírtakra *). Talány volt eddig, mire utal Toldalagi. Most a talány íme meg van fejtve. Toldalagi ugyanis amaz általános naplón kívül, naplót vitt a szőnyi alkudozásokról, s azon naplóra utal, mely most ezen kötetben nyomtatásban megjelen.

Bizonyosnak tarthatjuk, hogy Toldalagi az 1625-iki gyarmati alkudozásokról is részletes naplót vitt; mert a gr. Mikó kiadta általános krónikában röviden szólván a gyarmati alkudozásokról, szintén „oda hátra“ utal. Óhaj-tandó, hogy a kétségkívül érdekes napló el ne vészett legyen és ismeretessé váljék.

Tassi Gáspár jelentése, mely ezen könyv második fő-részét képezi, csak egyik epizódja a béke-alkudozásnak, míg Toldalagié kevés híján az egésznek történetét magában foglalja. Toldalagi martius közepétől augusztus közepéig csaknem napról napra mindent följegyez rövidebben vagy bővebben, míg Tassi jelentése csak július 18-ikán kezdődik és augusztus 11-ikén végződik.

De nagy becset ad neki az, hogy minden dolgát csaknem a kiszinezésig részletezi s teljesen befejezett művet ad, — *művet* mondom, mert iratának irodalmi bece is van.

*) Gr. Mikó. Erdélyi Történelmi Adatok. I. 239. l.

A budai pasával való beszélgetésének leírásában nemcsak a diplomatát dicsérjük, hanem az író is, ki azt ily ügyesen írja meg küldőjének, a nádornak. Kivált Murtéza pasá egészen drámailag megtestesítve áll előttünk a leírásban, — s itt-ott oly érdekes olvasmány, mint egy regény-episod. Nyelve mentebb a latin szavaktól és latinizmusoktól, mint számos egykorú magyaré.

Tassit a nádor kényesebb küldetésekre szokta volt használni. Jelen esetben is akkor küldé őt, midőn a szőnyi békebiztosok össze veszvén, felfüggeszték az alkudozást, — mint Toldalagi részletes Naplójából kitűnik. Tassi volt arra rendelve, hogy az alkudozást ismét folyamatba indítsa.

Tassi Eszterházy nádortól három rendbeli utasítást kapott. Nyilvános utasítását nincs miért részleteznünk. Nagyon hasonlított az azon utasításhoz, melyet Liptai azelőtt kapott, s melyet Toldalagi naplója *április 26-ika* alatt közöl. Csak azt emelem ki, hogy a Tassi által Murtéza pasának átadott nyilvános utasításban a nádor folyvást úgy adja elő a dolgot, mintha az, a mit ír, mind „a német urak“ vagy is tanácsosok vádjá volna a török ellen, s mintha azok nem ohajtanák a békét, — hanem neki, a nádornak, mint magyarnak, az ország kimélése tekintetéből a békét kell ohajtania.

A Tassinak adott titkos utasítás, vagy helyesebben a Tassi által Budán beadandó levél czélja az, hogy Murtéza pasát elidegenítse Bethlentől. A nádor azt írja: Bethlen zavarta meg előbb a békét. A ki pedig akarója volt a háborúnak, hogy akarna most békét, midőn meg vannak mindazon okok, melyekért háborút indított volt? — Német szövetségesei Bethlenit arra ösztönzik most, hogy miután másképp nem segíthet rajtok, legalább gátolja meg a szultán és császár közti békekötést.

Továbbá azt írja a nádor: Szólhatna ő arról, minő

ajánlatokat tett Bethlen csak kevéssel azelőtt is a török ellen; de elhallgatja. (Hosszutóti küldetésére czéloz, ki által Bethlen a maga szövetségét ajánlá a német császárnak egy török háborúra). A nádor hallgat ezen tervről, ugymond, mert talán el nem hinné a pasa. Ítéljen ő a külső jelekből; mert azt világos szavakkal nem fogja irni Bethlen neki, hogy nem akar békét. Azért ne induljon a pasa Bethlen tanácsán; mert most békét fognak kötni a keresztyén fejedelmek s lássák a törökök, mi következik majd. A császár hadai nagyok s szerencsével harczolnak Németországon. Bethlenben nem kell bizni, mert ő a szerencse változásai szerint köt szövetségeket. Aztán meg is unta már őt a magyar nemzet örökös háboruskodása miatt. Többé a magyarok fegyvert nem fognának mellette. Aztán a pozsonyi és tokaji szerződés értelmében (mely utóbbi a császár és Bethlen közt 1627. májusában kötött a pozsonyi szerződés végrehajtása módjára nézve) a Bethlen alatti főurak, rendek, városok és hajduság megesküdtek, hogy soha sem harczolnak a római császár ellen.

Vácz dolgában azt írja: a németek örülnének, ha a pasa meg nem adná Váczt, vagy annak ügyét elhalasztaná; mert ezt akarják ürügyül használni egy háborúra, melyet ohajtanak. Ily okból maradt eldöntetlenül az Gyarmatnál is. Ha a pasa mást akar, ám küldje be a nádor jelentéseit a Portára; mert rosszul informálják ezt a pasa roszakarói a németországi háboru állásáról.

Sürgeti a nádor a pasát a béke siettetésére; mert a császár tanácsosai pár hétről fogva keményebben viselik magokat, mióta Wallenstein Sléziában győzött.

A nádor kéri a vezért, hogy mindezt ne közölje senkivel, — legfeljebb benn a Portán levő főemberekkel. Azt pedig egészen hallgassa el ott is, hogy mindezt kitől tudja.

Ezek az utasítás főbb pontjai; melyekben különösen

kiemelendő a titoktartásról szóló utóbbi, és az, a miben Bethlen vádoltatik. Látni fogjuk, hogy ez volt Tassi küldetésének legkényesebb része *).

Tassi naplója egészen bele illik Toldalagi naplójába, s azt kiegészíti. Mindkettő jelentésének lelkiismeretes igazmondását jellemzi az, hogy találkozásukról és folytatott párbeszédükről jelentést tevén külön-külön, csaknem szórul-szóra ugyanazt referálja egyik, a mit a másik.

Tassi Gáspár életéről keveset tudunk. Egy adat volt ismeretes róla eddigelő, s ez az, hogy az irodalom iránt érdeklődő férfiú volt. 1619-ben Kassán létében ajánlá Bethlen fejedelemnek Forgách Ferencz XVI-ik századbeli emlékiratát kiadás végett, melyet méltán tart nevezetesnek. Bethlenhez irt latin levelének stýlje különös módon elüt azon egyszerű, mesterkéletlen, de annál szebb magyar stýltól, melyet olvasónk az alábbi jelentésben talál **).

Mind Toldalagi mind Tassi diplomatiái működése s az általok a szőnyi békéről adott kép bizonyítja, hogy a magyar nemzetközi szerződéseket magyarok intézték, — a XVII-ik század első felében is, mi által csak a törvény tartatott meg. A szőnyi békében egyetlen egy német biztos volt, mint a német császár képviselője, míg az előbbi szerződéseknél a császár többek által volt képviselve. A szőnyi békét a nádor vezeti teljhatalommal s az akkori nádor, Eszterházy, erélyes, tevékeny ember volt. Maga a bizottság elnöke Sennyei cancellár. Másik részen az alkudozás vezetője Toldalagi, ki nélkül a török biztosok sőt maga a pasa, mit sem végeznek. Így a szőnyi béke tulajdonkép nem Bécs és Konstánczinápoly, nem Fer-

*) Tassi utasításai „Galantai Gróf Eszterházy Miklós” sajtó alatt levő III-dik kötetében 105. és köv. lapok.

**) Az Akadémia által kiadott „Magyar Történelmi Emlékek” XVI-ik kötetében, a Toldy készítette bevezetés LXXXIII-ik lapján található Tassi levele.

dinánd császár és Murad szultán közt foly, hanem Kismarton és Buda, Eszterházy és Murtéza pasa közt, mely utóbbinak főtanácsadója Toldalagi által Bethlen fejedelem.

Az alkudozás nyelve Szőnynél *egészen magyar volt*. Bár az előbbi alkudozásoknál is ez volt a tulnyomó a török tolmácsolásban; de mint láttuk, olaszul (a Porta diplomatiái nyelvén) sőt kivételesen németül is iratik alá okmány. Szőnynél, valamint Gyarmatnál a magyaron kívül legfeljebb a latin használtatott; de mily kis mértékben történt ez, bizonyosság rá nem csak a Tassi és Toldalagi jelentése, hanem az utóbbi által lemásolt levélváltások.

Tassi Gáspár jelentését a hg. Eszterházy-féle kismartoni levéltárból közlöm Tassi saját kézírása után. A példány teljesen ép, egyetlen egy lényegtelen sor hijján, melyet a lap alsó szélén a könyvkötő levágott.

Az I-ső közleményt az erdélyi muzeumból gr. Kemény József másolata után közlöm, ugyanazon muzeumból, melyből Toldalagi naplóját vettem. Mindkettőért szíves köszönetet mondok a muzeum derék könyvtárnokának Szabó Károly urnak, ki rendtartás és készség által a rábizott gazdag levéltárt, mely valódi nemzeti kincs, egyszersmind közhasználatu kincscsé teszi. Köszönetemet mondom Szilágyi Sándornak is, ki mint minden eddigi munkámban, úgy ebben is segédkezet nyújtott. Ő vezett engem Toldalagi naplója ismerésére, sőt maga másolta volt le számomra a napló első részét, mintegy három nyomott ívnyit. Végül a IV-ik közleményt Mike Sándor, kolozsvári buzgó történetbuvárnak köszönhetem, ki a nála levő eredetit — Bethlen saját kezeirását, közlé velem.

A könyv fő-részét tevő négy közlemény kapcsolatban áll. Az I-ső, az utasítás, kiegészíti a Toldalagi jelentését; Tassi jelentése mintegy episódja a Toldalagi által

leirt alkudozásoknak, s a IV-ik közlemény folytatása az alkudozások menetének. A szőnyi béke czikkei a Toldalékban olvashatók.

A mi az egész Toldalékot illeti, az mind az eredeti után van közölve, még a zsitvatoroki béke is. A gyarmati és szőnyi szerződés Gévay kinyomatott példányai után közöltetik, mely szintén eredetiből, híven közöltetik.

De a Toldalékban nem újat akartam adni. Két három okmány az, mely eddig merőben ismeretlen volt, s kettő, melynek szövege eddig csak latin fordításban jelent meg (t. i. a bécsi és komáromi szerződés). Az összeállítást érdekesnek találtam a mennyiben ezen szerződések így összeállítva még nem voltak, s egyszersmind tárgyamra tartoznak. A szőnyi béke-alkudozások csak az előbbi szerződések által érthetők minden részben, és a „Toldalék“ ezen fölvilágosító tájékoztató kiegészítése.

A lemásolásban általán nem tartám magamat a régi orthographiához; de ragaszkodtam a régi kiejtéshez.

Ezen Tájékoztató pedig a Toldalékkal együtt pótolja a jegyzetek kevés voltát, melyekkel kezdetben sűrűn kísérni akartam a szöveget *).

*) Így a Toldalagi naplójában előforduló két jegyzetszámozás közül az elsőre megjegyzem, hogy *ikindi* = második imádság, vagy délutáni 3—4 óra közti idő; *szejmen* = rendes zsoldos katona.